
Rolf Hosfeld, Tod in der Wüste. Der Völkermord an den Armeniern, München, Verlag C. H. Beck, 2015, 288 S.

Ռոլֆ Հոսֆելդ, *Մահ անապատում. Հայոց ցեղասպանությունը, Մյունխեն, «C. H. Beck» հրատարակչություն, 2015, 288 էջ*

Հայոց ցեղասպանության գերմանալեզու պատմագրության մեջ մինչ այժմ ի հայտ չէր եկել այնպիսի աշխատություն, որտեղ ցեղասպանության ամբողջական պատկերը ներկայացնելու հետ մեկտեղ հանգամանալից լուսաբանվեր նաև Գերմանիայի և Ավստրիայի համապատասխանատվության խնդիրը: Պոտտամում գործող Լեփսիուսի տան տնօրեն դոկտոր Ռոլֆ Հոսֆելդի սույն գիրքը, որը «Նեմեսիս գործողություն» մենագրությունից¹ հետո Հայոց ցեղասպանությանը նվիրված նրա երկրորդ ծավալուն աշխատությունն է, լրացնում է այդ բացը: Ընդ որում, այստեղ նա արժևորում է նաև Հայոց ցեղասպանությանը նվիրված կարևորագույն գիտական ուսումնասիրությունները:

Հեղինակը մանրամասնորեն անդրադառնում է սկզբնաղբյուրներին և մասնագիտական գրականությանը, Հայոց ցեղասպանությունը ներկայացնում ժամանակագրական հաջորդականությամբ դասակարգված տասը գլուխներում, որոնցից յուրաքանչյուրը բովանդակում է խնդրո առարկային վերաբերող՝ ժամանակակիցների արժեքավոր վկայությունները և հարկ եղած դեպքում նաև՝ նրանց նպատակային մեկնաբանությունները: Գրքի արժանիքներից է այն, որ Ռ. Հոսֆելդը հանգամանալից քննարկում է նաև Հայոց ցեղասպանության նախապատմությունը, իրադարձության ծրագրված լինելու հանգամանքը, օսմանյան վարչակարգերի հետևողականությունը այն իրականացնելու հարցում:

Մենագրությունը գլուխ առ գլուխ բացահայտում է զարհուրելի իրադարձությունների, հայ ժողովրդի բնաջնջման համապարփակ պատկերը, որն իբրև մեկ ամբողջական գործընթաց սկիզբ է առել դեռևս XIX դարի 90-ական թվականների երկրորդ կեսին՝ սուլթան Աբդուլ Համիդ II-ի կողմից մտահղացված և իրականացված զանգվածային կոտորածներով: Հեղինակը պարզաբանում է համիդյան և երիտթուրքական վարչակարգերի հաջորդափոխման հանգամանքները, լուսաբանում Մեծ եղեռնին առնչվող հիմնահարցերը, մասնավորապես «Հատուկ կազմակերպության» ստեղծումը, թուրքական

¹ **Hosfeld R.**, Operation Nemesis. Die Türkei, Deutschland und der Völkermord an den Armeniern, Köln, 2005.

բանակ գորակոչված հայերի զինաթափումն ու զանգվածային սպանողը, հայ մտավորականության ձեռքակալումն ու ոչնչացումը, այնուհետև բնակչության տեղահանությունն ու բնաջնջումը: Բնականաբար նա ներկայացնում է այն հիմնական մեթոդներն ու միջոցները, որոնցով իրականացվում էր Հայոց ցեղասպանությունը, հանգամանակից անդրադարձներ է կատարում խոշտանգումներին, բռնաբարություններին, կրոնափոխությանը, կողոպուտին, արևմտահայության ունեցվածքի սեփականացմանը և հարակից խնդիրներին:

Եզրափակիչ՝ 10-րդ գլխում Ռ. Հոսֆելըը քննարկում է Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո երիտթուրք ղեկավարների փախուստը, Հայոց ցեղասպանության պատասխանատուների դեմ 1919-1920 թթ. կազմակերպված դատավարությունները և Մուստաֆա Քեմալի դիմադրական շարժման կողմից դրանց կասեցումը: Նա տեղեկացնում է, որ այդ իրադարձությունների ետնախորքի վրա 1920 թ. Կիլիկիայում և Կովկասի տարածաշրջանում դարձյալ սպանվել են շուրջ 50.000 հայեր: Գիրքն ավարտվում է Մոդոնոն Թեհլերյանի դատավարության լուսաբանմամբ, որի ընթացքում ներկայացվում են դատավարության դիտորդ Ռոբերտ Քեմպների հայտնած նկատառումները, որը, ի դեպ, հետագայում՝ Նյուրնբերգյան դատավարության ժամանակ հանդես է եկել որպես մեղադրող¹:

Հեղինակն անդրադարձել է նաև Ռաֆայել Լեմկինին, ով 1948 թ. դեկտեմբերի 9-ին ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի նստաշրջանի վավերացրած «Ցեղասպանության հանցագործության կանխարգելման և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիայի իրավական դրույթները շարադրելու հարցում 1921 թ. մեծապես ազդվել է վերոնշյալ դատավարությունից²:

¹ Ազգությամբ հրեա իրավաբան Ռ. Կեմպները, որը, Եվրոպայից ԱՄՆ փախչելով, փրկվել էր նացիստների հետապնդումներից, Նյուրնբերգի դատավարության ժամանակ հանդես եկավ որպես ԱՄՆ-ի գլխավոր մեղադրող Ռոբերտ Յակտնի ներկայացուցիչը: Նա հայտնաբերեց և դատավարությանը ներկայացրեց Վանզեի հայտնի կոնֆերանսի արձանագրությունը՝ դառնալով հանրահայտ անձնավորություն: Ռ. Կեմպները հետադարձ հայացքով գրել է, որ Թեհլերյանի ատրճանակի կրակոցը աշխարհի աչքերի առջև առաջին անգամ ի ցույց դրեց միջազգային իրավունքի մի դիլեմա, որը սկզբնավորվել է Առաջին աշխարհամարտի ժամանակ: «Իրավաբանական առումով այդ դատավարությունը առանձնահատուկ նշանակություն ուներ,– նշել է Կեմպները,– քանի որ իրավունքի պատմության մեջ առաջին անգամ ճանաչվեց այն սկզբունքը, որ մարդու իրավունքների կոպիտ ոտնահարումների, մասնավորապես մի կառավարության կողմից իրականացված ցեղասպանության դեմ անպատճառ կարող է օտար պետությունների կողմից պայքար մղվել, և որ այդ պայքարը չի նշանակում միջամտություն մեկ ուրիշ պետության ներքին գործերին» (էջ 233): Հմմտ. **Kempner R. M. W.**, Vor sechzig Jahren vor einem deutschen Schwurgericht. Der Völkermord an den Armeniern // Recht und Politik, 3 (1980), S. 167-169:

² Այդ առումով բնութագրական է գրքում Լեմկինի ինքնակենսագրական նոթերից կատարված հետևյալ հղումը, որի շարժառիթը դարձել էր իր ուսանելու տարիներին Թեհլերյանի մասին կարդացած մի լրագրային նյութ: «Թեհլերյանն ինքն է իրեն նշանակել որպես մարդկության խղճի պահանջների իրագործող,– գրել է այդ առնչությամբ Լեմկինը: –

Ռ. Հոսֆելդի մենագրությունը աչքի է ընկնում խնդրո առարկա թեմայի լուսաբանման հստակությամբ և հետազոտական նյութի քննության անաչառությամբ: Բացի դրանից, պատմական իրողությունների և գործընթացների վերաբերյալ նրա գնահատականներում բացակայում են արևմտյան պատմագրության մեջ հաճախակի հանդիպող, այսպես կոչված, «հավասարակշռողական» մոտեցումները, երբ փորձ է արվում «եթե...», «այս...», «չնայած...», «բայց և այնպես...» և համանման ձևակերպումներով մեղքը և պատասխանատվությունը տարրալուծել դահճի ու գոհի միջև: Ավելին, հեղինակը հանգամանակից ներկայացնում է Հայոց ցեղասպանության ոչ միայն քաղաքական, այլև տնտեսական նպատակադրումները՝ ընդգծելով, որ հայերի անխնա կողոպուտն ու սեփականագրվումը կոչված էին անուղղակիորեն նպաստելու թուրքական բուրժուազիայի ձևավորմանը, որը փաստորեն դառնալու էր թուրքական նոր՝ ազգային պետության սյուններից մեկը: Ոչ պակաս ուշագրավ է նաև այն հանգամանքը, որ, ինչպես նշում է հեղինակը, երիտթուրքերի և քեմալականների անձնային և գաղափարական շարունակականության հետևանքով ցեղասպանություն իրականացրած բազմաթիվ ոճրագործներ ի վերջո ստացան բարձր պաշտոններ: Ըստ նրա՝ եթե նկատի ունենանք, թե որքան շատ են ներկայումս Թուրքիայում ապրող՝ վերոնշյալ կողոպուտից օգտվողների հետնորդները, ապա պարզ կդառնա, որ այնտեղ տիրող ժխտողականությունը միայն ազգային պետության հիմնադրման կեղծ առասպելներով չի պայմանավորված, այլ ետնախորքում ունի նաև շատ ավելի ամուր տնտեսական շարժառիթներ (էջ 198-199):

Այս արժեքավոր մենագրության մեջ Ռ. Հոսֆելդը Աբդուլ Համիդ II-ից դեպի Մուստաֆա Բեմալ Աթաթուրք ձգվող Թուրքիայի պատմությունը բնութագրում է որպես համաշխարհային պատմության մեջ իր նախադեպը չունեցող մի շարունակական ոճրագործության դարաշրջան (էջ 27), և, որ ոչ պակաս կարևոր է, նա, ինչպես վերևում նշվեց, ընդգծում է Օսմանյան պետության դաշնակիցներ Գերմանիայի և Ավստրիայի համապատասխա-

Կարո՞ղ է, սակայն, որևէ մեկը իրեն նշանակել արդարադատություն իրականացնող: Արդյո՞ք արդարադատության նման եղանակը չի կարող գտնվել հույզերի գերիշխանության ներքո և վերածվել ծաղրանկարի: Այդ իսկ ակնթարթից անմեղ ժողովրդի սպանող ավելի մեծ նշանակություն ստացավ ինձ համար: Ես չնայած դեռևս վերջնական պատասխաններ չունեի, բայց ունեի այն հաստատուն զգացումը, որ ռասայական կամ կրոնական հիմքերի վրա տեղի ունեցած սպանողի այդ ձևի դեմ աշխարհում պետք է մի օրենք հրապարակվի: Ես կարծում էի, որ սուվերենությունը չպետք է թյուրիմացաբար ընկալվի որպես միլիոնավոր անմեղ մարդկանց սպանելու իրավունք» (էջ 236): Նույն միտքը, ինչպես նշում է Ռ. Հոսֆելդը, Լեմկինը հայտնել է 1949 թ. մի հարցազրույցի ժամանակ. «Ես սկսել եմ ցեղասպանության թեմայով զբաղվել, քանի որ այդ ճակատագիրը վիճակվեց հայերին: ...1921 թ. Բեռլինում Թալեաթ փաշայի դատավարությունն այդ առումով խիստ ուսանելի է: Մի մարդ, ում մայրը ցեղասպանության ժամանակ սպանվել է, սպանեց Թալեաթ փաշային: ...Բայց տեսեք, որպես դատավոր ես այն կարծիքին եմ, որ ոճրագործությունը պետք է պատժվի ոչ թե գոհի կողմից, այլ մի կանոնավոր դատարանի» (էջ 236):

նատվությունը Հայոց ցեղասպանության հարցում (էջ 18), որոնց կառավարությունները սկզբից ևեթ տեղյակ էին, թե ինչ նպատակ էր հետապնդում թուրքական կառավարությունը հայ ժողովրդին զանգվածաբար տեղահանելով, սակայն ոչինչ չձեռնարկեցին այն կանխելու կամ կասեցնելու համար (էջ 8-10, 18-19):

Այս մենագրության ակնհայտ առավելություններից է նաև այն, որ Ռ. Հոսֆելդը գերադասում է ձեռնպահ մնալ պատմական եղելությունների անհարկի մեկնաբանություններից ու գնահատականներից:

Նրա գիրքը անժխտելի ներդրում է Հայոց ցեղասպանության պատմագրության մեջ, մեծ սպառում ունի և արտերկրի մասնագիտական շրջաններում արդեն իսկ լայն համարում է վայելում: Ուրախավի է, որ ներկայումս այն թարգմանվում է հայերեն ու թուրքերեն և մոտ ապագայում մատչելի կդառնա հայալեզու և թուրքալեզու ընթերցողներին:

ՄՇՈՏ ՀՄՅՐՈՒՆԻ